

47. 2. Інтерв'ю з Гогіною Лідією, 1936 р.н., інтерв'юєр – Грицай Л. – архів ЦУІ, К.1, О.з. 48. 3. Інтерв'ю з Змаженко Миколою, 1937 р.н., інтерв'юєр – Кшановський В. – архів ЦУІ, К.1, О.з. 206. 4. Інтерв'ю з Коломієць Миколою, 1938 р.н., інтерв'юєр – Скрипченко Н., – архів ЦУІ, К.1, О.з.102. 5. Інтерв'ю з Крушельницьким Теодозієм, 1936 р.н., інтерв'юєр – Стребкова С., – архів ЦУІ, К.1, О.з. 182. 6. Інтерв'ю з Мороз Сергієм,

1938 р.н., інтерв'юєр – Тищенко Ю., – архів ЦУІ, К.1, О.з. 25. 7. Інтерв'ю з Тримпол Анастасією, 1937 р.н., інтерв'юєр – Зінченко П., – архів ЦУІ, К.1, О.з. 126. 8. Portelli A. The Battle of Valle Ginlia. Oral History and the Art of Dialogue, Madison: The University of Wisconsin Press, 1997. 9. Томпсон П. Голос пришлого: Устная история, Москва, 2003.

Надійшла до редколегії 13.03.12

Л. Халюк, канд. філол. наук

УСНА ІСТОРІЯ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ 1947 РОКУ У ПОЛЬЩІ

У статті показано потенціал усної історії як важливого інформативно-ілюстративного джерела для вивчення історії української етнічної групи, яка з певних причин опинилася за межами своєї історичної батьківщини.

The article highlights oral history as an important informative and illustrative source for studying of Ukrainian ethnic group which due to some reasons left its historical homeland.

Останнім часом особливого значення набуває поглиблене наукове вивчення української культури ХХ ст., яке характеризується значними суспільно-історичними зрушеннями та катаклізмами. Українські та зарубіжні народознавці цілеспрямовано займаються дослідженням надбань тої усної історії та словесності, яка є своєрідним художнім літописом історичних подій ХХ ст. Саме до таких подій відноситься насильницьке переселення українського населення у 1947 році з Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння на північно-західні землі Польщі, відоме під назвою "акція "Вісла"".

Зазначена проблема вмотивована тим, що нині до нас повертаються несправедливо забуті хронікально-документальні матеріали, бібліографічно-довідкова та художня література, маловідомі вітчизняні та зарубіжні архівні джерела, а також усні історії свідків цієї трагедії, які є джерелом до пізнання світогляду українського народу та його історії. Усні оповідання про переселення 1947 року з ідеологічних причин цензурованості науки тривалий час не могли увійти до фольклорних збірників, стати предметом розгляду в монографічних дослідженнях. Збирацька робота в Польщі та Україні лише набирає обертів. Тож усний фольклор, який не тільки не записували і не вивчали, а й переслідували, може стати основою для незаперечних висновків про спробу розпорошення та знищення українського народу на споконвічних українських землях Холмщини, Підляшшя, Лемківщини та Надсяння.

Специфіка моменту полягає в тому, що усні історії про переселення 1947 року продовжують створюватися нині. В умовах незалежної України народ одержав право вільно обговорювати своє недавнє минуле, не боячись давати йому правдиві оцінки. Під час таких бесід, часом мимоволі, їхні учасники повертаються до подій 1947 року і здібними оповідачами творяться оповідання, які, як правило, виливаються в оповідання-монологи чи оповідання-сповіді.

Актуальність обраної теми зумовлена нагальною потребою повернути в українську науку і фольклористику зокрема, одне з найменш досліджених явищ в історії українського народу, народні оповідання-спогади про переселення 1947 року.

Завдання, які ми ставили перед собою, передбачали пошук записів усних розповідей про події 1947 року та фіксацію сучасних фольклорних текстів, які з причини табуйованості теми переселення українців з Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння у 1947 році на північні та західні терени Польщі у радянські часи ніколи не були предметом філологічних студій. Разом з тим конкретні завдання статті полягали у тому, щоб проаналізувати їхній зміст, виявивши при цьому типові сюжетотворчі мотиви та образи, а головне – продемонструвати потенціал цього фольклорного масиву як важливого прикладного (інформативно-ілюстративного) джерела для вивчення історії

української етнічної групи, яка з певних причин опинилася за межами своєї історичної батьківщини.

Вагомий внесок у вивчення означеної проблеми зробили такі українські та зарубіжні науковці як В. Борисенко, Ю. Гаврилюк, Б. Гук, Р. Дрозд, С. Заброварний, М. Ісаєвич, Р. Кирчів, М. Кміта, М. Лесів, Є. Місило, В. Мокрий, В. Сергійчук, Ю. Сливка, М. Трухан та інші (вивчаючи усні оповідання-спогади як фольклорне явище, або використовуючи фольклорні твори в якості "усної історії").

Більшість розповідних зразків мають сюжетний характер, що є традиційною властивістю фольклорної прози. "Народний оповідач, – зазначає В. Сокол, – більше схильний за своєю творчою потенцією до сюжетного оформлення події (чи кількох епізодів), їх образного осмислення" [10, с. 10]. Аналіз зразків усної історії щодо їхнього сюжету показує, що вони будуються якнайрізноманітніше. Події являють собою сукупність усіх реальних ситуацій, персонажів (діючих осіб) і дій в історичному минулому інформанта, які сформували його індивідуальний досвід та ідентичність. До того ж слід враховувати, що ситуації, відібрані наратором в історію, яку він викладає в подальшому оповіданні, є не механічним добром елементів подій, а ментальним конструктором у свідомості оповідача, який, осмислюючи свій минулий досвід, зводить його до тих небагатьох елементів, які створюють його історію. Проте характерною ознакою більшості цих історій є те, що оповідачі прагнуть поглянути на своє життя в цілому з висоти літ, передати найбільш вражаючі моменти. Осмислюючи причини переселення 1947 року, інформатори ведуть свої розповіді з довоєнного періоду (Друга світова війна), подаючи контрастні картини зі своєї біографії, біографії свого народу. Таким чином, оповідь може набутися розгорненого характеру й складатися з низки епізодів, характерних багатьом народним оповіданням про 1940-і роки: благополучне до певної міри життя до війни, господарювання на землі, яка є головною годувальницею сім'ї, а праця на ній – запорукою сімейного добробуту; далі Друга світова війна; переселення у 1945–1946 роках на Україну, насамкінець переселення 1947 року (операція "Вісла"). Наприклад: "У 1939 році я повинен був іти до третього класу початкової школи. Батьки сказали, що почалася війна. Спочатку з'явилися на конях російські солдати...Після війни не було де мешкати. Тимчасово проживали у коморі з іншою родиною. Дах зробили з соломи, але інколи, якщо йшов сильний дощ, то протікало... Прийшла весна 1947 року. Лішень встигли збудувати хату, почали в ній жити, а тут говорять ... виселення, виселення. Андрій Дмитрук приходив до нас і сказав, що обов'язково поїдемо. Він уже знав звідкись" [13, с. 49, 51] (переклад авторки); "Коли почалася Друга світова війна, кордон пройшов по річці Сян і їхнє село було в складі СРСР. Після 1945 року границя пройшла зразу за Нижанковичами і село увійшло до складу

© Халюк Л., 2012

Польщі. Почалися переселення. Батько ніяк не хотів їхати, бо думав, що границю ще раз перенесуть на Сян, та й кому хотілося кидати все і їхати невідомо куди. Але настав 1947 рік. Прийшли поляки (це було в травні) і сказали збиратися" [11].

Більшість із фольклорних творів про акцію "Вісла" 1947 року становлять оповідання та перекази власне про сам перебіг переселення. Віднедавна почали з'являтися у друці літературні спогади (наприклад, А. Барни "Зі щоденника переселенця. Спогади" [12], Т. Доклі "Наша громада. (Минуле сіл: Ясунка, Крива і Баниця на Лемковині)" [4], І. Красовського та А. Тавпаша "Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки" [8], Л. Мончака, І. Полиняк та Н. Юськів "Лабова. Лемківське село нашої пам'яті" [9] та ін.) про цей відрізок історії. Згадані мемуари певною мірою заповнюють лакуни в історичній біографії українського народу.

Центральною темою оповідань є тема насильницького переселення та його наслідків: хвороби та смерть у дорозі: "Гнали нас до збірного пункту в селі Варі. Цього дня виселяли також і Яблоніцю. Тримали нас разом у Варі кілька днів у стодолі. Хто не мав їжі, тому військо давало їсти, але разом з усіх сторін пильнували нас. Вояки сказали нам, що як хтось буде втікати, зараз будуть до нього стріляти" [1]; "27 червня 1947 забрали нас до Грибова, там ми ночували на вокзалі, а потім їхали у вагонах. Як хтось попав до відкритого – то казка, як до закритого – то задихався, але як почалася злива... З одного боку їхали кози, корови, вівці, з другого – люди. Ми, хлопці, над коровами нари мали і там ми розмістилися, а що молоді були, то нам було байдуже. Старші люди плакали, бідували" [16, с. 53] (переклад авторки); відсутність санітарних умов під час переїзду: "Був 1947 рік. Ми, як велика родина з десяти осіб, отримали окремий вагон, розділений навпіл: одна половина для худоби, друга – для нас із багажем. Найгіршим спогадом є відсутність місця для візочка семимісячного братика, який почав у дорозі сильно хворіти, а отримати медичну допомогу було неможливо. Неможливо навіть уявити ті санітарні умови. Милися, спали і ходили до туалету в одному вагоні з худобою" [15, с. 15–16] (переклад авторки); повна відсутність житлових умов на західних та північних землях: "Деякі сім'ї втиснено по дві – три до одного будинку або "докватеровано" до осілих тут у 1945–1946 рр. польських родин, які вже були повними панями" [7, с. 55].

Слід наголосити, що, крім змалювання певних подій, кожна з таких оповідей дає важливий інформативний матеріал щодо особливостей і труднощів "переселенського" побуту та життя на нових землях. Такі усні історії про події 1947 року можемо розглядати не тільки з суто філологічного боку, але маємо змогу почерпнути також різнобічний матеріал етнографічного та етнопсихологічного характеру. Цьому сприяють короткі описи, передусім житла, одягу, звичаїв того часу, докладні оцінки людської поведінки у кризових, афектних ситуаціях. Цікавими з цього погляду є наступні спогади: "Перші весілля, як ми приїхали сюди, відбувалися так само як і у Мохначці. Подружки нареченої були одягнені по-краківському: гарні спідниці, зелені, корсети, стрічки прив'язані до плечей, намисто, вишиті елегантні сорочки" [16, с. 26] (переклад авторки); "Як надходив Великдень, ми цілий тиждень фарбували яйця, а потім розбивали їх, як то роблять діти. Старші жінки розписували красиві великодні крашанки" [16, с. 28] (переклад авторки); "Увечері застав я вдома якусь жінку з дітьми, до нас звернулася по-польському, до своїх дітей по-німецькому. Мама налила їй молока, а за якийсь час німкеня принесла нам велику миску мити Михася та ще

якісь посудини. Мама нас всіх викупала. З німкеню ми швидко заприятелювалися" [3, с. 413].

Зустрічаються в усних свідченнях і відтворюються з усіма подробицями деталі технічних процесів з виробництва якої-небудь заводської чи фабричної продукції, або довгий ряд особистих характеристик як рідних і близьких, так і нових знайомих на по німецьких землях тощо. В розглядуваних оповіданнях представлено також образи української селянської родини (батька: "Наближалася осінь, ми почали ремонтувати "новий" дім. Батько пішов до зруйнованого сусіднього господарства, зірвав нікому вже непотрібну підлогу і поклав її у нас. За те був відданий до суду і на два місяці відправлений до в'язниці" [15, с. 29–30] (переклад авторки); матері: "І разом з матір'ю, збираючи з поля каміння, почали нове господарювання на "своєї", нерідній землі" [3, с. 117]; дітей: "Я брався за будь-яку роботу" [13, с. 53] (переклад авторки), "Мені було тринадцять років, а сестрі п'ятнадцять, тому спочатку не всі хотіли давати нам роботу, але з часом переконалися, що я добрий робітник, і вже не мав з тим проблем" [14, с. 127] (переклад авторки).

Усні оповідання про переселення 1947 року є репродуктуванням, відтворенням зорових образів, здебільшого неприємних, емоційних вражень. Цих же висновків на основі емпіричного життєвого досвіду доходить і народ, відбиваючи цей досвід у приказках і прислів'ях типу: "Але, як то кажуть, буває іноді щастя в нещасті" [3, с. 117]; "От Бога грех, от людей смех" [3, с. 484]; "Ну чуго пташечка летить і виртається? Бусьол литить на те саме гніздишко, прилітає. Де вродиться, там хочеться" [2, с. 95]; "Але всьо равно тягне там, де, як кажуть, мати рудила, там найкраще чоловік чується. Риба в Бузі теж не пливе, тільки тримається одного місця" [2, с. 93].

Серед усних історій, які на сьогодні вдалося зібрати, цінними з погляду відтворення історичної дійсності є сюжети про стосунки українців та поляків. Амбівалентність ситуативних колізій дозволяє подивитися на багатовікові контакти сусідніх народів не шаблонно, а у спектрі неоднозначно складних стосунків. Так, в багатьох оповіданнях респонденти, згадуючи про стосунки з іншими національностями, насамперед з поляками, представляють їх часто в порівнянні: майже завжди як дружні до переселення та переважано, але не завжди, ворожі по переселенню. Наприклад: "У нашому селі мешкало двоє поляків. Решта – усі лемки. Але ці поляки розмовляли по нашому, лемківською мовою. Ходили і до церкви, і до костьолу. <...> Добре між собою ми жили. Не було жодних конфліктів перед війною" [15, с. 58] (переклад авторки); "Жили серед нас поляки і євреї, які мали господарства й магазини. Усі жили в згоді" [15, с. 106] (переклад авторки). Наведемо приклади оповідей про події після переселення: "Поляки обзивали нас: О! Українці! Бандерівці приїхали! І били наших корів" [15, с. 20] (переклад авторки); "А в Грибошичах там нарід був недобрий <...> там биво тяжке життя, наші люде потерпіли страшно" [6], або: "Дуже тут багато поляків було, коли ми приїхали. Добре нас прийняли. Ніхто нам нічого не казав. Може, деякі були вороже до нас налаштовані, але загалом усе було в порядку" [15, с. 60] (переклад авторки); "Можна сказати, там, в Легніце, там биво добрий" [5].

В усних оповідах українців-переселенців також привертає увагу постійне оперування категорією "ми", злиття власного досвіду з множинним досвідом інших людей: "нас гнали", "ми їхали", "нас розподіляли", "ми жили", "ми працювали" та ін. Тобто в даному випадку, для того, щоб стати предметом оповідання, досвід піддається узагальненню, а не індивідуалізації.

Усні історії колишніх переселенців багато в чому не співпадають, а інколи й різко відрізняються від образів і